

A zöld költségvetési reform tapasztalatai az Európai Unióban, különös tekintettel Németországra

Kai Schlegelmilch¹

Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium,
Alexanderplatz 6, 10178 Berlin, Németország, kai.schlegelmilch@bmu.bund.de

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H 23, Q 48, Q 50

Összefoglaló

A tanulmány először a különféle piaci alapú módszerek és eszközök elméleti kialakulását és gyakorlati alkalmazását ismerteti és hasonlítja össze, a környezetvédelmi adóreformra összpontosítva. Ezt követően betekintést nyújt a németországi környezetvédelmi adóreform történetébe és a reform lehetőségeiről több mint 20 éven át folyó vitákba. A tanulmány következő része a németországi környezetvédelmi adóreform kidolgozásának és 1999-től zajló megvalósítási szakaszának leírását és elemzését adja. Ezután a környezetvédelmi adóreformmal kapcsolatos sokrétű és vegyes tapasztalatok, valamint a környezetvédelmi adóreform zöld költségvetési reformmá történő továbbfejlesztése irányába tett első lépések ismertetése következik. Végül a tanulmány megfogalmazza következtetéseit a politikai szempontokra, valamint a tervezési, megvalósítási és marketing elemekre vonatkozóan.

A környezetvédelmi adóreform megvalósításának története és tapasztalatai azt mutatják, hogy a nyilvános vitákra, valamint a gazdaságpolitikai módszerek és eszközök kiválasztására is több hullámban került sor. Az ipar sikeresen halogatta a hathatós kormányzati intézkedéseket, amint a kezdetben általa követelt, nagyobb mértékben piaci alapú eszközök túlságosan közel kerültek a tényleges megvalósításhoz. Az ipar a gazdaságpolitikai módszerek tekintetében egyik eszköztől a másikra ugrott, többnyire éppen azt megelőzően, hogy a megvalósítás ügye komolyra fordult volna. A gazdaságpolitikai módszerek egymásra következő sorozata „utasítás és ellenőrzés” típusú előírásokkal és szabályozásokkal indult, majd – bár gyakran egymást átfedő módon – környezetvédelmi adókkal és környezetvédelmi megállapodásokkal folytatódott, s végül megjelent a kibocsátás-kereskedelem. Azonban óriási mértékben rontotta a környezetvédelmi megállapodások hitelét az, hogy az ipar végül is nem fogadta el a környezetvédelmi megállapodás szerinti saját célkitűzését, amikor arra került sor, hogy rögzítsék a kibocsátás-kereskedelmi előírásokat. E tapasztalatok után kérdéses, hogy a kormányok milyen mértékben lesznek hajlandók ilyen megállapodásokat elfogadni.

A környezetvédelmi adóreformmal kapcsolatos gazdaságpolitikai tanácsadás különösen fontos kérdés volt a reform megvalósítása előtt, a politikai támogatottság megszerzésének időszakában, de a megvalósítást követően is, amikor a továbbfejlesztést kellett elvégezni. Azonban a kormányváltás utáni „agyelszívásnak”, valamint a korábban készült nagyszámú tanulmánynak köszönhetően a kormány e konkrét esetben kevésbé függött a gazdaságpolitikai tanácsadástól a megvalósítás fázisában. Nem könnyű általánosítani ezt a folyamatot, és feltárni a levonható tanulságokat annak érdekében, hogy segíthessünk más ország-

okat, amelyek szintén a gazdaságpolitikai eszközök megvalósításán dolgoznak. Mindegyik ország esetében eltérő az érdekelt szereplők köre, s ezen belül bizonyos személyek befolyása, ahogyan azt e tanulmányban a német példán bemutatjuk. Az viszont nagyon fontos, hogy valóban összehozzák a különböző szereplőket a politikai pártokból, a kormányhivatalokból, a tudományos kutatóintézetekből, az iparból és a környezetvédő civil szervezetekből – valamint ezek külföldi kollégái köréből –, hogy kialakíthassanak egy hatékony hálózatot, és biztosíthassák, hogy az érintett felek ugyanazt a „nyelvet” beszélik. Erről már megállapodás született például a Cseh Környezetvédelmi Minisztérium és a Német Környezetvédelmi Minisztérium között 2002-ben, és a tapasztalatok átadása sikeresen meg is történt. Ezt az ígéretes módszert elviekben már Lengyelországra is kiterjesztették, és a sort további országok folytatják majd.

1. Bevezetés

Ez a cikk a környezetvédelmi adóreform németországi tapasztalatait mutatja be – részben más országok tapasztalatait is számba véve –, és érdekes példákat ismertet kiemelten a gazdaságpolitikai tanácsadás és a közgazdaságtan területéről. A tanulmány először a különféle piaci alapú módszerek és eszközök – különösen a környezetvédelmi adóreform – elméleti kialakulását és gyakorlati alkalmazását ismerteti és hasonlítja össze. Ezt követően betekintést nyújt a németországi környezetvédelmi adóreform történetébe és a reform lehetőségeiről több mint 20 éven át folyó vitákba. A tanulmány következő része a németországi környezetvédelmi adóreform kidolgozásának és 1999-től zajló megvalósítási szakaszának leírását és elemzését adja. Ezután a környezetvédelmi adóreformmal kapcsolatos sokrétű és vegyes tapasztalatok ismertetése következik. Végül a tanulmány megfogalmazza következtetéseit a politikai szempontokra, valamint a tervezési, megvalósítási és marketing elemekre vonatkozóan.

2. A gazdaságpolitikai módszerek és eszközök összehasonlítása

Az éghajlatpolitika terén napjainkban legalább négy különböző és látszatra egymással versengő szakpolitikai módszert és eszközt¹ ismernek és alkalmaznak, bár részben egymástól eltérő fejlődési szakaszokban és időszakokban: előírások/szabályozások, mint a hagyományosan leginkább

¹ A szakpolitikai módszer és eszköz kifejezéseket részben egymás szinonimájaként használjuk.

elterjedt „utasítás és ellenőrzés” típusú szakpolitika elemei, környezetvédelmi megállapodások, kibocsátás-kereskedelem és környezetvédelmi adóreform. Mindezek gyakran átfogó szakpolitikai programok részét alkotják, amilyen például az éghajlatvédelmi program. Számos országban vezettek be különféle módszereket, illetve alkalmaztak valamilyen mértékben egyes eszközöket. E módszerek és eszközök elméleti és gyakorlati fejlődése a különböző országokban nagyon eltérő, és a különböző fejlődési pályák összehasonlítása gyakorlati és elméleti szempontból is érdekes tanulságokkal szolgál. A továbbiakban ezért először is bemutatom az éghajlatváltozáshoz kapcsolódóan Németországban alkalmazott szakpolitikai módszereket, figyelembe véve a különböző szakpolitikák egymásra következő sorozatát és kombinációit. A kérdés történeti vonatkozásairól további konkrét adatok és példák olvashatók a következő fejezetben.

Az aktív környezetvédelmi politikák 1960-as évek végén történt megjelenése óta a környezetvédelmi politikákat hagyományosan a többé-kevésbé erőteljes szabályozások uralták, ezért ezek „utasítás és ellenőrzés” típusú politikáknak minősíthetők. A környezetvédelmi megállapodásokat a fejlődés egy későbbi szakaszában vezették be. Ezeket lényegében a kormányhivatalnokok és a politikai döntéshozók dolgozták ki, többé-kevésbé együttműködve az iparral. Először az 1970-es években – bizonyos konkrét, viszonylag jól körülhatárolható problémák kapcsán –, majd az 1980-as évek végétől és az 1990-es évek kezdetétől arra is használták ezeket, hogy a globális problémákat, például az ózonréteg fogyatkozását és az éghajlatváltozást megpróbálják kezelni. A következő észrevételek alapvetően az éghajlatváltozással kapcsolatos megállapodásokra vonatkoznak. Ezek megvalósítása előtt a témáról alig állt rendelkezésre elméleti gazdasági szakirodalom, amely megalapozta és indokolta volna ezek alkalmazását. Szakpolitikai tanácsadás alig létezett, nem utolsósorban annak betudhatóan, hogy az ilyen különféle szakpolitikai módszerekről nem állt rendelkezésre valódi elmélet. Miért dolgoztak ki és alkalmazták tehát a kormányhivatalok egy ilyen elméletileg ismeretlen vagy legalábbis elhanyagolt eszközt?

Lehetne azzal érvelni, hogy ez a szakpolitikai eszköz tükrözi Coase tételének² egyes jellemzőit, tekintettel a látszólag önkéntes tárgyalások elemére. Ez az érvelés bizonyos mértékig igaz lehet, de itt a kormányzat maga az egyik érdekelt fél, nem pedig két másik társadalmi alany. És a hivatalnokokat vajon valóban érdekelnék Coase és az elméletek? A tanulmányunkban bemutatott tézis szerint a kormányhivatalok azért dolgozták ki ezt az eszközt, mert a tiszta „utasítás és ellenőrzés” típusú politikák ideje lejárt, s ugyanakkor megjelent az egyre erőteljesebb igény az úgynevezett piaci alapú eszközök alkalmazására. Valójában maga az ipar volt az, amely azt igényelte, hogy csökkentsék az „utasítás és ellenőrzés” típusú környezetvédelmi politikákat, és bővítsék a piaci alapú eszközök körét annak érdekében, hogy a célkitűzéseket a piaci mechanizmusok alapján költséghatékonyan teljesíthessék. Ezt a követelést több mint egy évtizeden át hangoztatták az 1980-as években és az 1990-es évek elején, anélkül, hogy lényegi változásra került volna sor az eszközök tényleges összetételében.

Volt azonban egy fontos kivétel: a szennyvíz-díj. Ezen eszköz ötlete először 1971-ben merült fel Németországban, a Környezetvédelmi Tanács³ kezdeményezésére, követve az akkori Csehszlovákia, az akkori Német Demokratikus Köztársaság, Franciaország, Hollandia, Lengyelország és Magyarország példáját⁴. Ezek az országok bevezették az említett eszközt – igaz, hogy némelyik csak papíron. 1974-ben a német kormány törvényjavaslatot dolgozott ki, amelyet 1976-ban fogadtak el, s amely 1978-ban lépett hatályba. A díj első megfizetése azonban csak 1981-ben volt esedékes, fokozatosan emelkedő mértékben, amely 1985-re érte el eredetileg meghatározott teljes összegét – tehát meglehetősen hosszú út vezetett az első javaslatától a végleges teljes díjmértékig. Később azután további díjemelésekre került sor.

E kivételtől eltekintve igen hosszú időbe telt, amíg végül az 1990-es évek közepén komolyabban kezdték venni az ipar követeléseit, és elindult a piaci alapú eszközök, például a környezetvédelmi adók érdemi vitája és tervezése, amelyek megvalósítása így fokozatosan egyre valószínűbbé vált. Azután éppen amikor a piaci alapú módszerek konkrétabbá váltak és a bevezetés küszöbére kerültek, az ipar megváltoztatta álláspontját és rugalmasabb módszereket és eszközöket igényelt. Ez kissé meglepőnek tűnhet, bár talán nem is annyira meglepő, ha figyelembe vesszük a valódi érdekeket. Ugyanis azzal, hogy ezek az eszközök megjelentek a politikai horizonton, gyakorlatilag majdnem teljesen szertefoszlott volna az iparnak az a tárgyalási ereje, amellyel az „utasítás és ellenőrzés” többnyire kényelmes időszakában rendelkezett – helyesebben az „utasítás és ellenőrzés megkísérlése” időszakában. Akár az is megkérdőjelezhető, hogy ki volt, aki utasított és ki volt, aki ellenőrzött. Hiszen ez a fajta szakpolitika kapacitásokat és információkat igényel ahhoz, hogy biztosítani lehessen a nyomon követést, ellenőrzést, érvényesítést és esetlegesen a szankciók alkalmazását – ha ezek egyáltalán léteznek. És pontosan az ilyen kapacitások és információk részleges hiánya miatt rendelkezhet az ipar komoly tárgyalási erővel.

Ugyanakkor az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején nemzetközi tárgyalások indultak, és a globális problémákra vonatkozó egyezmények és jegyzőkönyvek születtek, például az ózonréteget károsító anyagokról szóló Montreali Jegyzőkönyv és az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye (UNFCCC). A vállalatokon belül zajló tanulási folyamatok és a fokozódó nemzetközi nyomás következtében a különböző iparágak önmaguktól érdekelttebbek váltak abban, hogy környezeti szakpolitikai eszközöket alakítsanak ki, egyebek mellett a komparatív előnyök kialakítása céljából is. Hasonlóképpen, az olyan szervezetek, mint például a Fenntartható Fejlődés Üzleti Világtanácsa (WBCSD) elősegítették, sőt, felgyorsították ezt a tanulási folyamatot. A környezeti katasztrófák és az ilyen katasztrófákkal kapcsolatos helytelen irányítás, illetve elégtelen kommunikáció szintén hozzájárult az említett folyamathoz. Nemzeti szinten létrejöttek a progresszív vállalatok szervezetei – Németországban a legfontosabbak a BAUM, a future és az Unternnehmensgrün voltak.

³ Bundesministerium des Innern (ed.): Umweltgutachten 1974 des Rates von Sachverständigen für Umweltfragen, Bundestags-Drucksache 7/2802, Bonn 1974, p. XI f.

⁴ Lühr, Hans-Peter: Die Abwasserabgabe – Grundlagen und Auswirkungen (*A szennyvíz-díj – alapvetések és hatások*), in: WSI-Mitteilungen, 8/1989, p. 432-438, itt: p. 432.

² Coase, R.H.: The Problem of Social Cost (*A társadalmi költség problémája*), in: Journal of Law and Economics. Vol. 3 (1960).

Visszatérve a nemzeti szintre: az ipar hatalmát veszélyeztető fejleménynek tűnik, ha lehetővé teszik a piaci alapú eszközök alkalmazását, mivel ebben az esetben a piaci erők kényszerítenék az ipart meghatározott típusú viselkedésre és befektetésekre. És – amint azt a vállalkozók nagyon jól tudják – hosszú távon nem lehet a piaci erőkkel szemben cselekedni: ezek az erők túlságosan komoly hatások ehhez. Ilyen módon szertefoszlott volna az ipar tárgyalási erőpozíciója. Németországban nem csupán a piaci alapú eszközök iránti igény volt jelen, hanem ugyanakkor egy olyan javaslatot is előterjesztettek az 1990-es évek elején, amely egy hulladékho-rendelet megvalósítását célozta. Ez az erőteljesebb „utasítás és ellenőrzés” típusú szakpolitika egy elemét jelentette, bár szándéka szerint kizárólag nyereséges energiatakarékosági intézkedések megvalósítását írta volna elő. Az intézkedés arra irányult, hogy teljes körűen feltárja az iparban meglévő energiatakarékosági lehetőségeket azáltal, hogy (az eddig kizárólag az ipar kezében lévő) nagy tömegű információt összegyűjti és rendelkezésre bocsátja.

Ezen kívül a nemzetközi közvélemény is nagyobb figyelemmel fordult Németország felé, mivel az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményében (UNFCCC) Részleges Felek első Konferenciáját (COP 1) Berlinben rendezték 1995-ben. Amellett, hogy a német kormány nagyra törő nemzeti célkitűzéseket határozott meg (25 százalékos széndioxid-csökkentés 2005-ig az 1990. évi szinthez képest), nagy várakozás volt tapasztalható aziránt, hogy a német ipar járuljon hozzá az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentéséhez. E többszörös kihívással szembesülve az ipar kilépett az elvárások és potenciális eszközök nyomása alól azzal, hogy önkéntes kötelezettséget vállalt 1995 márciusában⁵, amelyet 1996-ban módosítottak (bár lényegi továbbfejlesztés nélkül⁶). Ez a kötelezettségvállalás az ipar és a kormányhivatalok (a Környezetvédelmi Minisztérium és a Gazdasági Minisztérium) együttműködésével készült – alapvetően abból a célból, hogy elkerüljék a többi, tárgyalás alatt álló eszköz bevezetését.

Ilyen módon egyértelműen látható, hogy ezek a környezetvédelmi megállapodások egyáltalán nem voltak önkéntesek, hanem csupán némileg kényszeredett reagálások arra a nyomásra, amely az alternatív eszközök bevezetéséről folyó tárgyalások következtében alakult ki⁷. Ezért az „önkéntes” kifejezést itt nem használjuk – egyébként

összhangban az Európai Bizottság⁸ és az Európai Környezetvédelmi Ügynökség⁹ hivatalos terminológiájával.

Az 1998-as németországi kormányváltást követően a környezetvédelmi adóreform 1999 áprilisában bevezetésre került Németországban, és az ipar látszólag elvesztette a csatát a piaci alapú eszközzel szemben. Az ipar azonban óriási befolyást gyakorolt a környezetvédelmi adóreform kidolgozására, amint azt a továbbiakban részletesebben ismertetjük.

Végül egy ennél is nagyobb mértékű piaci alapú eszköz jelent meg az Európai Unió horizontján: a kibocsátás-kereskedelem. A kibocsátás-kereskedelem olyan elméleti környezetvédelmi koncepció, amelyet évtizedekkel ezelőtt dolgoztak ki, bár jórészt csak az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazták. Az Európai Unió tagállamai alig rendelkeznek erre vonatkozó tapasztalatokkal. Sajátos módon az USA ragaszkodott a kibocsátás-kereskedelemhez a Kiotói Jegyzőkönyv tárgyalásai során, ugyanakkor ma elutasítja, hogy ő maga is ratifikálja a Jegyzőkönyvet. A német ipar különösen sikeresen halogatta és hátrította a kibocsátás-kereskedelmet – általános indokkal és egy sor félremagyarázással. Meglehetősen ironikus, hogy ezzel sikerült csaknem elszigetelnie az Európai Unióban Németországot, amelyet gyakran élenjáró országnak tekintenek. Egyes nagy globális szereplők, például a BP és a Shell támogatásának is köszönhetően – amelyek tapasztalták a kibocsátás-kereskedelem hatalmas gazdasági és környezetvédelmi előnyeit ezen eszköz saját vállalatukon belül történő megvalósítása nyomán – a német álláspont végül elfogadóvá (ha nem is lelkesé) vált.¹⁰

Végül azonban elfogadták az Európai Unió kibocsátás-kereskedelmi irányelvét (EU szinten), és a nemzeti végrehajtási terveknek 2004. március 31-ig kellett elkészülniük¹¹. Németország egyike volt azon igen kis számú uniós tagállamnak, amelyeknek sikerült betartaniuk ezt a határidőt, és az utolsó napon benyújtotta Nemzeti Kiosztási Tervét. Környezetvédelmi szempontból azonban nagy árat

⁵ BDI: Declaration by German Industry and Trade on Global Warming Prevention (*A német ipar és kereskedelem nyilatkozata a globális felmelegedés megelőzéséről*), Köln, 1995. március

⁶ BDI: Updated and Extended Declaration by German Industry and Trade on Global Warming Prevention (*A német ipar és kereskedelem módosított és bővített nyilatkozata a globális felmelegedés megelőzéséről*), Köln, 1996. március 27.

⁷ Fishedick, Manfred u.a.: „Erklärung der deutschen Wirtschaft zur Klimavorsorge“: Königsweg oder Mogelpackung? (*A német ipar önkéntes megállapodása – Ideális megoldás vagy szélhámososság?*) Wuppertal Papers No. 39, Wuppertal, 1995. július, és Európai Gazdasági Kutatóközpont (ZEW, Klaus Rennings): Negotiated agreements in environmental protection: no free-market instrument (*Tárgyalásos megállapodások a környezetvédelemben: nem szabadpiaci eszközök*), Mannheim 1996.

⁸ Európai Bizottság: Communication on the Use of Environmental Agreements as an Instrument for the Implementation of Environmental Policy in the Community (*Közlemény a környezetvédelmi megállapodásoknak a Közösség környezetpolitikája megvalósításának eszközeiként történő alkalmazásáról*), COM(96) 561 final, Brüsszel 1996.

⁹ Európai Környezetvédelmi Ügynökség: Environmental Agreements (*Környezetvédelmi megállapodások*), Koppenhága 1997.

¹⁰ A Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium és a Német Szövetségi Gazdasági és Munkaügyi Minisztérium közös sajtóközleménye: German cabinet agrees on basis for the start of emissions trading (*A szövetségi kormány áttörést ért el a kibocsátás-kereskedelem terén*), No. 291/02, Berlin 2002. december 4., <http://www.bmu.de/en/800/js/news/pressrelease021204/>

¹¹ A Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium sajtóközleménye: German cabinet agrees on basis for the start of emissions trading (*A német kormány meggyezésre jutott a kibocsátás-kereskedelem megkezdésének alapjairól*), No. 087/04, Berlin, 2004. március 31., lásd: <http://www.bmu.de/en/800/js/news/pressrelease040331/>, közzétéve: 2004. augusztus 30., és Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium: A Német Szövetség Köztársaság Nemzeti Kiosztási Terve 2005-2007, Berlin, 2004. március 31.

kellett ezért fizetni. Bár a környezetvédelmi miniszter azt javasolta, hogy a fentebb említett, éghajlatváltozáshoz kapcsolódó környezetvédelmi megállapodást (és egy ezt követő megállapodást a kapcsolt hő- és áramtermelés bővítéséről), valamint az abban említett, a kibocsátás csökkentésére vonatkozó kötelezettségvállalásnak megfelelő összeített célkitűzéseket vegyék alapul a kibocsátás-kereskedelmi allokációnál, az ipar ezt határozottan ellenezte. Az ipar elszántan harcolt ezen objektíve méltányos módszer ellen, bár az nem tartalmazott nagyobb csökkentési követelményeket, mint amelyeket az ipar maga önkéntesen már egyébként is vállalt. Végül az iparnak sikerült csaknem teljesen elkerülnie bármilyen csökkentési kötelezettségvállalást az első költségvetési időszakban (2005–2007). Bőségesen igazolást nyert számos közgazdász azon állítása, hogy ezek a környezetvédelmi megállapodások nem tartalmaznának semmilyen további intézkedést a „szokásos üzletmenet” megközelítéshez képest. Sőt, valójában ezek érdemi része még ennél is szűkebb körű, tekintettel arra, hogy a célkitűzéseiket nem fogadták el a kibocsátás-kereskedelem alapjául¹².

Az iparnak a piaci alapú eszközök használatának bővítésére vonatkozó kezdeti követelése láthatóan csupán arra szolgált, hogy késleltesse vagy elkerülje a további szabályozást (szakpolitikai értelemben) – függetlenül attól, hogy milyen típusú eszközről van szó. Meglehetősen különös, hogy a kibocsátási kreditek kiosztására vonatkozó alku és az ipar számára meghatározott végleges előirányzatok látványosan bizonyították, hogy még egy ilyen eszköz esetében is lehet szó erőteljes alkupozícióról. Ilyen módon tulajdonképpen még a piaci alapú eszközök is nagyon közel kerülhetnek az „utasítás és ellenőrzés” típusú irányításhoz, beleértve a nem hatékony allokációt is. Azonban mindez az első kiosztásra és célmeghatározásra vonatkozik, és kevésbé valószínű, hogy a kibocsátás-kereskedelem működési szakaszában is előfordul.

De milyen szerepet játszott a gazdaságpolitikai tanácsadás? Itt azt a nézetet képviseljük, hogy a környezetvédelmi adóreform megvalósításához már korábban alaposan megvizsgálták a legtöbb érintett kérdést – kisebb kivételekkel, amelyeket a németországi környezetvédelmi adóreform kidolgozásával és megvalósításával foglalkozó fejezetben ismertetünk. Ilyen módon alig volt szükség konkrét gazdaságpolitikai tanácsadásra, annál is kevésbé, mert bizonyos mértékű „agyszívásra” került sor a kutatóközpontokból a kormányzó pártokba és a kormányba. A kibocsátás-kereskedelem esetében ilyen tanácsadás nem állt rendelkezésre. Tekintettel a nagyon feszített ütemtervre, a szakpolitikai tanácsadást be kellett vonni a napi folyamatokba. Ebből a célból számos kutatót kértek fel arra, hogy a lehető legszorosabban működjön együtt a minisztériummal (részben akár a hivatal szervezetén belül), hogy azonnal észrevételezhessen bármilyen felmerülő kérdést.

Az ismertett gazdaságpolitikai módszerek és eszköz-kiválasztási fejlemények és változó követelések összefoglalásaképpen megállapíthatjuk, hogy az ipar álláspontja „eszköz-ugrálásnak” vagy „egyik eszközről a másikra történő átcsapásnak” minősíthető – amelyekre mindig közvetlenül a megvalósítás előtt került sor. Világossá vált, hogy az ipar az önkéntes megállapodásokat részesíti előnyben. Azokat a

törekvéseket, hogy a „korlátozás és kereskedés” típusú módszereket a környezetvédelmi megállapodásokkal kombinálják, sokan szükségtelen állami beavatkozásnak tekintették, bár az elképzelés egyértelműen az, hogy gazdaságilag hatékony módon csökkentse a kibocsátásokat és hogy biztonságos kereteket alakítsanak ki a potenciális befektetések számára. A piaci alapú eszközök iránti igény láthatóan azt a célt szolgálta, hogy késleltessen és megakadályozzon bármiféle intézkedést. Azzal pedig, hogy az ipar nem fogadta el a kibocsátás-kereskedelem induló előirányzatait a környezetvédelmi megállapodások alapján, sikerült lerombolnia a környezetvédelmi megállapodások, mint lehetséges eszköz hitelességét – különös módon éppen azon eszköz hitelességét, amelyet valamikor maga az ipar részesített előnyben.

3. A környezetvédelmi adóreform története

Az előző fejezet következtetései a környezetvédelmi adóreform esetében is igazak. A különböző érdekelt felek több mint 20 éven át folytattak megbeszéléseket és vitákat a környezetvédelmi adóreformról, és sokkal több kiadvány készült a témáról, mint bármely más eszközről (az „utasítás és ellenőrzés” típusúakat kivéve). Ténylegesen igen régen, még 1983-ban történt, hogy Hans-Christoph Binswanger¹³ svájci közgazdász, Hans Nutzingerrel és Frischel együtt kidolgozta a környezetvédelmi adóreform koncepcióját. Az elképzelést mások is átvették, például az Európai Környezetpolitikai Intézet (IEEP) vezetője, Ernst von Weizsäcker. A környezetvédő szervezetek, köztük a Föld Barátai német tagozata, a BUND, részletekbe menő munkát végzett e téren az 1980-as és 1990-es években. A pártok kezdtek érdeklődést mutatni a téma iránt. A nyilvános viták első komolyabb hullámát azonban egy szokatlan indítvány indította el 1988-ban, amelyet a heidelbergi Környezet- és Jövőkutató Intézet egy tanulmánya ismertetett¹⁴: minden hagyományos adót különböző típusú környezetvédelmi adókkal kellene helyettesíteni. A viták erőteljesebbé válása nyomán a Német Iparszövetség (Bundesverband der Deutschen Industrie, BDI) szintén megrendelt egy tanulmányt a környezetvédelmi adóreform értékeinek feltárása céljából. A Kölni Egyetem Költségvetési Kutatások Intézetének tanulmánya – igen valószínű, hogy a megrendelő várakozásaival ellentétben – arra a megállapításra jutott, hogy a koncepciónak tényleg van értelme. A Német Iparszövetség legalább volt olyan tisztességes, hogy engedélyezte a tanulmány publikálását¹⁵. Bár a témával részben a környezetvédő pártok és a szociáldemokraták is foglalkozni kezdtek, a két német állam egyesítése miatt a környezetvédelmi kérdések – beleértve a környezetvédelmi adóreform

¹² BUND: BUND-Analyse des nationalen Zuteilungsplans für den europäischen Emissionshandel (Kabinettsbeschluss vom 31. März 2004), Berlin 2004.

¹³ Binswanger, Hans Christoph/Nutzinger, Hans G./Frisch, Heinz et al.: Arbeit ohne Umweltzerstörung, Frankfurt/Main 1983.

¹⁴ Umwelt- und Prognose Institut (UPI): Ökosteuern als marktwirtschaftliches Instrument – Vorschläge für eine ökologische Steuerreform (*Ökoadókat mint piaci alapú eszközök – Ajánlások egy környezetvédelmi adóreformhoz*), 9. számú UPI Jelentés, Heidelberg 1988. (A tanulmányt magyarul is megjelentette a Levegő Munkacsoport. – A fordító megjegyzése.)

¹⁵ BDI: Beurteilung ökologischer Steuerreformvorschläge vor dem Hintergrund des bestehenden Steuersystems, Berlin 1995.

ügyét is – hátrébb szorultak a politikai napirenden. Ez a tanulmány arra a másik tanulmányra emlékeztet, amelyet a Német Iparszövetség még 1978-ban rendelt meg a Frankfurti Egyetem közgazdászától, Werner Meißnertől¹⁶. Tőle azt kérték, hogy vizsgálja meg a korszerű környezetpolitikák foglalkoztatásra gyakorolt összesített hatásait. Az ipar valószínűleg munkahely-megszüntető hatásúnak ítélte a környezetvédelmet, és érveket keresett tétele alátámasztására. A kutató ezzel szemben azt állapította meg, hogy a mérleg pozitív. Ez az eset jól mutatja a független gazdaságpolitikai tanácsadás jelentőségét, nem utolsósorban amiatt, mert természetesen a többi érdekelt fél is komoly érdeklődést mutatott a kutatás eredményei iránt.

A nyilvános viták második fordulóját a Német Gazdaságkutató Intézet¹⁷ (Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung – DIW, Berlin) egy tanulmánya indította el, amelyet a Greenpeace rendelt meg, és amelyet azután 1994-ben hoztak nyilvánosságra. Ez a tanulmány volt a legelső szimulációs vizsgálat a németországi környezetvédelmi adóreformra, valamint a reform növekedésre, foglalkoztatásra és energiafogyasztásra gyakorolt összesített hatásaira vonatkozóan. A kutatás eredménye megerősítette az úgynevezett „kettős hozadék” tételt, mivel 2005-ig mintegy 800 ezer új munkahely létrehozását jósolta, a széndioxid-kibocsátások 14 százalékos csökkenése mellett. Ezek a megállapítások azután nagyon fellelkesítették a politikusokat a környezetvédelmi adóreform iránt. Gyakorlatilag minden politikai párt valamilyen mértékben támogatta az elképzelést¹⁸. Számos fiatal országgyűlési képviselő – akik között mindegyik párt képviselője megtalálható volt – nyilatkozatot tett közzé a küszöbönálló, Berlinben megrendezendő COP1 Konferenciához (az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményében Részes Felek első Konferenciájához) kapcsolódóan, amely nyilatkozat leszögezte, hogy környezetvédelmi adóreformot kell bevezetni.¹⁹ 1995. februárjában a német Parlament konzervatív képviselőcsoportjának vezetője, Wolfgang Schäuble felkérte helyettesét, Hans-Peter Repniket, hogy dolgozza ki a környezetvédelmi adóreform koncepcióját, még ha Németországnak egyedül kell is végigmennie ezen az úton. A zöldek hirtelen úgy érezték, hogy az „ő” ügyüket és ötletüket a konzervatívok foglalják le maguknak, és ezzel versengés indult a pártok között annak eldöntésére, hogy „ki lesz az első, aki olyan környezetvédelmi adóreform koncepcióval áll elő, amely megvalósítható Németországban”. Végül a zöldek és a szociáldemokraták nyerték meg a versenyt. A konzervatívok belső használatra szánt, és ilyen módon bizalmas 1995. májusi tanulmánya²⁰ a párton belül azután felhíglult, elsősorban az agrárlobbi és Bajorország tevékenysége nyomán. A konzervatívok 1995 novemberé-

ben nyilvánosságra hozott végleges hivatalos tanulmánya már nem tartalmazott olyan nagyra törő energiaadó-javaslatokat, amelyek a belső használatra szánt változatban még szerepeltek (és amelyekkel a zöldek is azonosíthaták volna magukat). A dokumentumban nagyszámú támogatás szerepelt viszont a környezetbarát magatartás és beruházások előmozdítására. Hogy az ezek finanszírozásához szükséges pénzt honnan teremtenék elő, azt nem részletezte a tanulmány. 1995 végén – amint az később kiderült²¹ – találkozóra került sor Helmut Kohl kancellár, valamint a vegyipari nagyvállalat, a BASF (ahol Helmut Kohl valamikor diákként gyakornokoskodott) vezérigazgatója, Hans-Josef Strube és a Német Iparszövetség elnöke, Hans-Olaf Henkel között. A találkozón Helmut Kohl ígéretet tett arra, hogy amíg ő a kancellár, addig nem vezetnek be környezetvédelmi adókat. Ilyen fordulópontot követően a környezetvédelmi adóreform vezéralakja, Wolfgang Schäuble kénytelen volt visszakozni elképzelésétől, amit 1995 végén a nyilvánosság előtt meg is tett. Ennek következtében azután a vita ismét csak elakadt a politikai színtér ingoványában.

Ezt a vitát és a fejleményeket mindenképpen hátrányosan befolyásolta az a tény is, hogy a Német Gazdaságkutató Intézet (DIW) 1994-es tanulmánya nem számolt a vállalkozásoknak nyújtandó semmilyen mentességgel. Emiatt a reform meglehetősen nagy csapást jelentett volna néhány energiaigényes szektor számára. Valószínűleg ez volt az a pillanat, amikor az ipar agresszívebben kezdte támadni a környezetvédelmi adóreformot, megváltoztatva korábbi többé-kevésbé semleges vagy enyhén támogató hozzáállását. Mindez kissé érthetetlen, ha figyelembe vesszük, hogy az ipari szektor nagy része számára előnyösek lettek volna a változások.

1994. november 8-án este a környezetvédelmi adóreform vezető személyiségei megalapították a Német Zöld Költségvetés Szövetséget (Förderverein Ökologische Steuerreform – FÖS). Szándékuk az volt, hogy hidat építsenek az ipar számára a környezetvédelmi adóreform elfogadásához egy olyan megközelítéssel, amely visszafogottabb, mint a Német Gazdaságkutató Intézeté²², mivel a kutatóintézet tanulmánya láthatóan éppen az ellenkező hatást váltotta ki. A Német Zöld Költségvetés Szövetség tehát nyilvánosságra hozta első tanulmányát²³. A Szövetség azóta is kicsiny, de meglehetősen befolyásos szervezet, amely jó politikai kapcsolatokkal rendelkezik, valamint kellő tudományos kapacitással ahhoz, hogy megfelelően elemezze a fejleményeket. A Német Zöld Költségvetés Szövetségnek ugyan nem sikerült rábírnia az ipart a környezetvédelmi adóreform elfogadására, de legalább tisztáz-

¹⁶ Meißner, Werner/Hödl, Erich: Auswirkungen der Umweltpolitik auf den Arbeitsmarkt, Bonn 1978.

¹⁷ Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW): Ökosteuern – Königsweg oder Sackgasse, Berlin 1994.

¹⁸ Schlegelmilch, Kai: Parteien im Wettstreit. Welche Partei hat die beste Ökologische Steuerreform (ÖSR)? (*Pártok versenyben: Melyik párt rendelkezik a legjobb környezetvédelmi adóreform koncepcióval?*) in: ÖkologiePolitik, No. 70, 1995, p. 9f.

¹⁹ Memorandum junger Abgeordneter des Deutschen Bundestages zur Klimakonferenz in Berlin, Juni 1995.

²⁰ CDU-/CSU-Fraktion: „Konzept 2000“, Entwurf, 03. Mai 1995.

²¹ Krebs, Carsten/Reiche, Danyel: Wie die Ökologische Steuerreform beerdigt wurde, in: Blätter für deutsche und internationale Politik 7/97, Bonn (dokumentálva: Frankfurter Rundschau, 1997. augusztus 27.)

²² Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW): Ökosteuern – Sackgasse oder Königsweg? Im Auftrag von Greenpeace, Berlin 1994.

²³ Görres, Anselm/Ehringhaus, Henner/Weizsäcker, Ernst Ulrich v.: Der Weg zur ökologischen Steuerreform - Weniger Umweltbelastung und mehr Beschäftigung. Das Memorandum des Fördervereins Ökologische Steuerreform – FÖS (*A környezetvédelmi adóreform felé vezető út – Kevesebb szennyezés és több munkahely. A Német Zöld Költségvetés Szövetség állásfoglalása*), München 1994.

ta, hogy minden a helyes kialakításon múlik, és nem önmagában eldönthető kérdés, hogy elveszük vagy dicsérjük a környezetvédelmi adóreformot.

Egy másik tanulmány, amelyet a Rajna-Vesztfáliai Gazdaságkutató Intézet (Rheinisch-Westfälisches Institut für Wirtschaftsforschung, RWI) készített 1996-ban²⁴, meglehetősen nagy zavart keltett. A kutatóintézet – szokatlan módon – sajtótájékoztatón mutatta be az előzetes megállapításokat. Ezek azt látszottak igazolni, hogy összességében jelentős számú munkahely szűnne meg az energiaigényes iparágakban, különösen Észak-Rajna-Vesztfáliában. Számadatokat említettek, amelyek látszólag ezt mutatták. De az akkori miniszterelnök (ma szövetségi gazdasági miniszter) Wolfgang Clement úgy reagált, hogy egy kormány soha nem alakítaná ki olyan módon a környezetvédelmi adóreformot, hogy annak következtében ilyen sok munkahely szűnjön meg. Láthatóan döntő jelentőséget tulajdonítottak a kialakításnak, miközben az elképzelést magát továbbra is vonzónak tartották²⁵. Ha alaposabban megvizsgáljuk a Rajna-Vesztfáliai Gazdaságkutató Intézet tanulmányának rövidített változatát, amelyet csak jóval később hoztak nyilvánosságra, az eredmények megdöbbentőek. Egy táblázatban láthatjuk a negatív foglalkoztatási mérleget (–400.000), a szöveges részben pedig olyan megállapításokat olvashatunk, mint például: „Más szektorokban kedvező foglalkoztatási hatások is mutatkoznak” vagy „az összesített hatás nem szükségképpen pozitív”. A pozitív hatásokat azonban nem számszerűsítették, és nem mutatták be ugyanabban a táblázatban, mint a negatív következményeket. Cseles ötlet – mondhatnánk. A közvéleményben az a benyomás marad meg, hogy az összesített hatás negatív. A komoly tudomány és a segítő gazdaságpolitikai tanácsadás azonban nem ilyen. Ráadásul a begéret átfogó tanulmányt soha nem publikálták – legalábbis 2004 közepéig nem. Gyanítható, hogy mindez arra irányult, hogy letörjék a környezetvédelmi adóreform iránti lelkesedést – amit sikerült is elérniük, legalábbis egy időre.

Az 1998. évi választásokat megelőző időszakban a Német Természetvédelmi Kör (Deutscher Naturschutzring – DNR, www.dnr.org) kampányt indított, amelyet a Zöld Párthoz szorosan kötődő Heinrich Böll Alapítvány (www.hbs.org) finanszírozott. A kampánnyal a környezetvédelmi adóreformot kívánták előmozdítani, megszerezve mintegy 80 tudós, 200 vállalat, a szakszervezetek és számos más érdekelt szereplő támogatását.²⁶ Egy általános ismeretterjesztő könyvet is kiadtak a kampányhoz kapcsolódóan²⁷. Általában látható volt, hogy az érdekeltek széles

koalíciója támogatta a környezetvédelmi adóreformot. Fontos erre emlékeznünk, amikor a továbbfejlesztésről és az elfogadottságról gondolkodunk. 1998 márciusában a Zöld Párt (ismételten – mint korábban már többször is) állást foglalt az üzemenyagadók 2010-ig literenként 5 márkára (körülbelül 2,56 euróra) történő emelése mellett. Ezt a követelést eredetileg a Német Környezetvédelmi Tanács fogalmazta meg több évvel korábban. A közvélemény azonban ezt a tudományosan megalapozott és indokolt követelést komoly fenyegetésnek tekintette, mert többekévesé elhanyagolták a 2010-ig terjedő időtávot, valamint nem vették figyelembe a szerkezetátalakítási lehetőségeket és az alacsony fogyasztású személygépkocsik nagy számát. A vita csaknem a zöldek bukását eredményezte.

A reform számára újabb fenyegetést jelentett a Német Iparszövetség (BDI) akciója 1998 nyarán. A BDI egyik bizottsága tájékoztató füzet kiadását tervezte arról, hogy mennyi munkahely szűnik meg, ha sor kerül a környezetvédelmi adóreform megvalósítására. Valószínű, hogy a Német Iparszövetség ezt a kiadványt nagy példányszámban kívánta megjelentetni, és számos vállalatnál a dolgozók között kívánta terjeszteni. Némi szerencse is közrejátszott abban, hogy ez a kampány végül nem valósult meg. A tájékoztató füzet készítésének időszakában a környezetvédelmi adóreform vezető személyiségei bizalmas figyelmeztetést kaptak a készülő anyagról. A kiadványtervezet bizonyítás nélküli állításoktól és lehetséges katasztrófa-forgatókönyvektől hemzsegett – ezek mindegyikét csupán arra a tételre alapozták, hogy a környezetvédelmi adóreform mindenképpen hatalmas mértékű újraelosztással járna, és ilyen módon rengeteg munkahely megszűnését eredményezné. Azonban már számos ország vezetett be sikeresen környezetvédelmi adóreformot²⁸, és javította ugyanakkor foglalkoztatási helyzetét is. Annak egyetlen módja, hogy megelőzzük az 1998 tavaszihoz hasonló vita kialakulását – de most közvetlenül a választások előtt – az volt, hogy nyilvánosságra hozzuk a Német Iparszövetség feltételezett szándékát, és bebizonyítjuk, hogy a kérdéses állítások felszínesek és nem helytálló feltételezéseken alapulnak. El lehet képzelni, hogy máskülönbben a vitát pontosan a választások előtti időszakra időzítették volna, olyan irracionális és a közvéleményt befolyásoló vitát indítva ezzel, amelyben aligha lett volna idő arra, hogy a tények eljussanak az emberekhez. Ezért e tanulmány szerzője úgy döntött, hogy egy cikkben feltárja a tudomására jutott tervet, és ezt megjelenteti a Die ZEIT²⁹ című hetilapban – kockáztatva ezzel azt, ami be is következett: a mai napig a Német Iparszövetség feketelistáján szerepel.

Azonban a zöldek nem csak hogy átvészelték ezt a nehéz időszakot, hanem a zöldek és a szociáldemokraták ezt követően megalakították Németország első vörös-zöld

²⁴ Rheinisch-Westfälisches Institut für Wirtschaftsforschung (RWI): Regionalwirtschaftliche Wirkung von Steuern und Abgaben auf den Verbrauch von Energie – Das Beispiel NRW, Essen 1996.

²⁵ Luhmann, Jochen: RWI präsentiert Gegenstudie zur DIW/Greenpeace-Studie (A Rajna-Vesztfáliai Gazdaságkutató Intézet /RWI/ bemutatja a DIW/Greenpeace tanulmányának el-lentmondó vizsgálati eredményeit), in: Wuppertal Bulletin zur Ökologischen Steuerreform, No. 3/1996, p. 12f.

²⁶ Lásd: <http://www.foes-ev.de/4fakten/index.html>, itt: 2. Deutschland és „Klare Befürworter der Ökologischen Steuerreform, Aufruf von BUND und DNR von 1998“, közzétéve: 2004. augusztus 30.

²⁷ Krebs, Carsten/Reiche, Danyel T./Rocholl, Martin: Die Ökologische Steuerreform. Was sie ist, wie sie funktioniert, was sie uns bringt (A környezetvédelmi adóreform. Mit jelent,

hogyan működik, milyen hatásai lesznek), szerkesztette: Deutschen Naturschutzring (DNR), Naturschutzbund (NABU), valamint Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland (BUND), Berlin, Basel, Boston 1998.

²⁸ Schlegelmilch, Kai (ed.): Green Budget Reform in Europe. Countries at the Forefront (Zöld költségvetési reform Európában. Éljenjáró országok), Springer: Heidelberg 1999.

²⁹ Schlegelmilch, Kai: Auf zum letzten Gefecht. Wie der BDI mit einer unsachlichen Kampagne gegen Ökosteuern in den Wahlkampf eingreifen will (Miként kívánja a Német Iparszövetség részrehajlóan befolyásolni a választási kampányt?), in: Die ZEIT, 1998. július 2., p. 25.

kormányát. Valójában a számadatok alapján más felállás is megvalósítható lett volna. A szociáldemokraták – mint korábban az 1970-es években 1982-ig – a szabaddemokratákat is kormányzó partnerül választhatták volna. Másrészt a liberálisok Németországban – az egyesült királyságbeli liberálisoktól eltérően – környezetvédelmileg sokkal kevésbé progresszívek. Oskar Lafontaine pártvezetőként abban az időben jelentős befolyással rendelkezett, és lehetséges, hogy ezért választották az általa előnyben részesített zöldeket. Ezen kívül hasonló volt a koalíciós felállás az igen fontos Észak-Rajna-Vesztfália államban is. Egyszerűbbé teszi a politika működését, ha szövetségi szinten is hasonló a kormány összetétele. Valószínűleg ez volt az a kulcsfontosságú döntés, amely hozzájárult ahhoz, hogy a környezetvédelmi adóreform megvalósítása napirendre kerüljön.

4. A környezetvédelmi adóreform kialakítása és megvalósítása Németországban

A környezetvédelmi adóreform kialakításának, megvalósításának és környezeti hatásainak főbb elemeit részletesen ismerteti a Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium tanulmánya.³⁰ Ezért ilyen vonatkozásban általában erre a tanulmányra utalunk, és csak nagyon röviden foglaljuk itt össze ezeket a kérdéseket. Dióhéjban: az energiaadókat összesen öt, előre bejelentett kis lépésben vezettük be, illetve emeltük. A bevételeket arra fordítottuk, hogy csökkentjük a nyugdíjbiztosítási alapba fizetendő társadalombiztosítási járulékokat, egy kis részt (valamivel több mint tíz százalékot) pedig a környezetbarát üzemanyagok, technikák és magatartás fejlesztésére használtunk. Összességében az összes adók és illetékek mintegy két százalékát csoportosítottuk át a munka adóztatásáról az energia- és erőforrás-felhasználás adóztatására, csaknem teljesen bevétel-semleges módon.

A továbbiakban a gazdaságpolitikai tanácsadás különböző vonatkozásaira összpontosítunk, a következő fejezetben pedig a környezetvédelmi hatásokra és a közvélemény reagálása kapcsán szerzett tapasztalatokra. Amikor a kormány és más szereplők azt mérlegelték, hogy miként valósítható meg a leghatásosabban a környezetvédelmi adóreform, kiderült, hogy alapvetően három olyan kérdés van, amelyeket a gazdaságpolitikai tanácsadás részéről még nem oldottak meg:

- Hogyan mentesíthető a megújuló energiaforrásokból nyert elektromos áram az áramadó alól?
- Hogyan kezelendők és esetleg differenciálhatók a vállalkozások?
- Hogyan vehetők jobban figyelembe a szociális vonatkozások?

Ezen a téren – bár Németországban már mintegy 15 éve zajlott a témáról folyó vita, és több tucat tanulmány született, amelyek közül legalább egy tucatnak gyakorlati haszna is volt – hiányzott az a fajta értékes gazdaságpolitikai tanács, amely megvalósítható lett volna most, amikor

erre alkalom nyílt. Az 1999-ben kezdődött megvalósítás óta a fenti kérdések megválaszolására ugyan kidolgoztak jobb elképzeléseket, de ezek csak részben kerültek végrehajtásra. Bár a kutatókat és gazdaságpolitikai tanácsadókat szoroson bevonták a környezetvédelmi adóreform tervezési szakaszába, nem terjesztettek elő olyan igazán értékes elképzelést a fenti kérdések megválaszolására, amely megvalósítható lett volna. Összesen három meghallgatást tartottak a német Bundestag Pénzügyi Bizottságában, hogy kikérjék a különböző érdekelt felek tanácsát. Számos területen egyfajta „agyelszívás” is megfigyelhető volt, amennyiben a környezetvédelmi adóreform vezető személyiségei most olyan kormányzati vagy parlamenti pozíciókba kerültek, ami lehetővé tette, hogy közvetlen módon befolyásolják a folyamatokat és a döntéshozatalt.

5. A környezetvédelmi adóreform tapasztalatai Németországban

Ahogy az előző fejezetben említettük, a környezetvédelmi adóreform tapasztalatait részletesen ismerteti a Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium tanulmánya.³¹ A következőkben a téma néhány konkrét vonatkozását választjuk ki és tárgyaljuk, jóval kevésbé formálisan, mint ami egy hivatalos tanulmányban lehetséges lenne. A tapasztalatok nagyon vegyesek. A környezetvédelmi adóreform koncepcióját nem igazán jól értették, különösen azt nem, hogy a bevételeket a nyugdíjbiztosítási alapba helyeztük, nem pedig környezetvédelmi célokra fordítottuk. Sokan nem is ismerték fel azt, hogy csökkentek a nyugdíjbiztosítási alapba fizetendő társadalombiztosítási járulékaik. Ráadásul az elfogadottság csak mérsékelt szintű volt, mivel az emberek nem tetszett, hogy magasabb energiaadókat kell fizetniük, amikor az olaj világgiazi árának emelkedése amúgy is növelte az üzemanyagárakat. Sőt, voltak, akik úgy érveltek, hogy késlelteti Németország nyugdíjrendszérének mélyreható reformját az, ha több pénzt költünk a nyugdíjalapra. Valójában, mint később kiderült, ez fontos motiváció volt egyes befolyásos politikai vezetők számára.

Mindig is két iskola állt szemben egymással abban a kérdésben, hogy miként használják fel a bevételeket: Az egyik tábor úgy érvelt, hogy nem szabad tovább növelni az állam összesített befolyását, és így az egyéb, torzítóbb jellegű adókat és illetékeket kell csökkenteni. Ez a felfogás uralkodó volt az 1990-es években, és a reform vezető személyiségeinek nagy többsége is magáévá tette, továbbá a környezetvédő civil szervezetek, amelyek esetében ez az állásfoglalás nem magától értetődő. A másik iskola nézete szerint a pénzt a közlekedési, az energia-, a mezőgazdasági, valamint egyéb szektorok szerkezetváltásának finanszírozására kellene felhasználni. Ez az állam részarányának növelésével járna, de gyorsítaná a szerkezetváltást, és így valószínűleg hamarabb elérhetők lennének a célkitűzések. Végül az elsőként említett iskola kerekedett felül, de elfogadottsági okok miatt idővel nőtt az utóbbi iskola befo-

³⁰ BMU: The ecological tax reform: introduction, continuation and development into an ecological fiscal reform (*A környezetvédelmi adóreform: bevezetés, folytatás és környezetvédelmi költségvetési reformmá történő továbbfejlesztés*), 2004. szeptember, lásd: http://www.bmu.de/files/oekest_en.pdf, közzététel: 2004. augusztus 30.

³¹ BMU: The ecological tax reform: introduction, continuation and development into an ecological fiscal reform (*A környezetvédelmi adóreform: bevezetés, folytatás és környezetvédelmi költségvetési reformmá történő továbbfejlesztés*), 2004. szeptember, lásd: http://www.bmu.de/files/oekest_en.pdf, közzététel: 2004. augusztus 30.

lyása. Ez az iskola 2003 óta az épületállomány korszerűsítésére fordított nagyobb arányú kiadások révén találta meg nézetei megvalósításának lehetőségét.

Valójában, mint kiderült, az a politikai megállapodás, hogy a bevételek legnagyobb részét a munkaerő-költségek csökkentésére fordítják, teljességgel nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy a környezetvédelmi adóreform túlélje a 2000. évi nagy nyilvános vitát. Ha nem tervezték volna és nem jelentették volna be, hogy a bevételeket a nyugdíjbiztosítási alapba fizetendő járulékok csökkentésére fordítják, valamint ha a nagyarányú németországi munkanélküliség csökkentése nem lett volna abszolút elsőbbséget élvező szempont, akkor Schröder kancellár 2000 őszén nagy valószínűséggel leállította volna a környezetvédelmi adóreformot. Kormányát népszerűtlenné téve nem folytatta volna a környezetvédelmi adóreformot, ha a bevételeket nagyrészt bizonyos környezetvédelmi presztízsjelöltekre fordították volna. Kritikus helyzetekben csakis valamilyen erőteljes költségvetési mozgatórugó biztosíthatja a környezetvédelmi adóreform politikai túlélését.

2000 őszén, amikor az utolsó 18 hónapos időszakot tekintve megnégyszereződtek a világpiacon az olajárak, egyes bulvárlapok az ökoadókat hibáztatták a mintegy 60 pfennig (körülbelül 0,30 euró) emelkedésért. Ténylegesen azonban ennek csak negyed részét, 12 pfenniget (0,06 euró) lehet a környezetvédelmi adóknak tulajdonítani. A többi rész az emelkedő világpiacon az olajárak és az USA dollár árfolyam-erősödésének a következménye. Ennél is nagyobb problémát jelentett azonban, hogy az ellenzék jelentős része – sőt, még azok a konzervatívok is, akik az 1990-es évek közepén a környezetvédelmi adóreform jelentős személyiségei voltak, köztük a volt környezetvédelmi miniszter és jelenleg konzervatív pártvezető és kancellár Angela Merkel – arra használta fel a politikai helyzetet, hogy a kormányt hibáztassa a magas üzemanyagárakért. Ez a helyzet nem könnyítette meg a kormány számára a tények kommunikálását, és a közvéleményt a vita láthatóan még ma is befolyásolja: nincsen széles körű elfogadottság, bár ez 30–50 százalékos körű mozog. Bizakodásra ad okot, hogy a közvélemény-kutatások szerint általános elfogadottságot élvez az az intézkedés, hogy a környezetet kevésbé terhelők számára mérséklék az adókat.

Kissé tudathasadásos helyzetet jelentett az, hogy egyfelől a kormány olyan piaci alapú eszközt kínált, amely az egyénre bízta a döntést, hogy meghatározza, takarékoskodik-e az energiával, és ha igen, akkor hol, mikor és milyen módon, s ezzel maximális rugalmasságot és szabadságot biztosított egy olyan módszerrel, amely – ahogyan gyakran állítják – igen költséghatékony. Másfelől azonban az emberek mindig – és ma is – úgy vélik, hogy a „jó” kormány biztosan tudja, hogy a környezet érdekében miként lehet a legjobban felhasználni a pénzt. És ezt meg is kell tennie, ahelyett, hogy valamilyen egyéb célra fordítja, például a nyugdíjbiztosítási alapra, ami az állami befolyás (általánosan ellenzett) növekedésével jár. Az emberek várakozása szerint a környezetvédelmi hatások a bevételek felhasználásából következnek, ugyanakkor a kormány azt várta, hogy a környezetvédelmi hatások magukból az adóössztönzökből fakadnak majd. A valóság végül a kormány álláspontját igazolta: a környezetvédelmi hatások egyértelműen láthatóak, bár alig költöttek valami pénzt környezetvédelmi célokra. A Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint a közúti közlekedés üzemanyag-fogyasztása (a szám adatok minden esetben a Németországban adózott ásványolaj-

mennyiségeken alapulnak) folyamatosan csökkent. A csökkenés mértéke a következő volt: 2,8 százalék 2000-ben, 1,0 százalék 2001-ben, 2,3 százalék 2002-ben, 3,5 százalék 2003-ban, 2,3 százalék 2004-ben és 4,9 százalék 2005-ben. Ehhez a fejlődéshez a legnagyobb mértékben a benzinértékesítés alakulása járult hozzá, amelynek csökkenési üteme 4,5 százalék volt 2000-ben, 3,0 százalék 2001-ben, 3,3 százalék 2002-ben, 4,3 százalék 2003-ban, 5,1 százalék 2004-ben és további 6,2 százalék 2005-ben. 2000-ben, 2002-ben és 2003-ban a gázolaj-értékesítés 0,7 százalékkal, 1,2 százalékkal, illetve 1,6 százalékkal csökkent. A gázolaj-értékesítés esetében némi növekedésre került sor 2001-ben, bár ez az 1,4 százalékos emelkedés sokkal kisebb mértékű volt, mint az 1999. évi (+4,7 százalék). A fogyasztáscsökkenés magyarázatául szolgáló okok között szerepel a hatékony, visszafogottabb járművezetési stílus és az összesített kilométer-teljesítmény mérséklődése, amelyek a magasabb üzemanyagáraknak, valamint az új gépjárművek alacsonyabb fajlagos üzemanyag-fogyasztásának tudhatók be.

Az elmúlt néhány évben mérséklődött a közúti áruforgalom is. A Szövetségi Statisztikai Hivatal jelentése szerint a közúton szállított áruk tonna-mennyisége 2,9 százalékkal csökkent 2001-ben, 4,3 százalékkal 2002-ben és 1,5 százalékkal 2003-ban. A vasúti áruszállítás volumenének csökkenése – 1,6 százalék 2001-ben és 1,1 százalék 2002-ben – kisebb mértékű volt, mint a közúti közlekedési szektorban. Sőt, 2003-ban a vasúti áruszállítás négy százalékkal bővült. A szállítási vállalatok olyan módon reagálnak az alkalmazkodást kikényszerítő fokozódó nyomásra, hogy egyre hatékonyabban használják járműveiket. A Német Áruszállítási Szövetségi Hivatal szerint a német tehergépkocsik esetében az összes kilométer-teljesítményhez viszonyítva az összes rakomány nélküli kilométer-teljesítmény százalékos aránya tovább csökkent, miközben a rakományal futott kilométer-teljesítmény százalékos aránya folyamatosan tovább nő – 2000-ben valamivel nagyobb ütemben, mint a korábbi években: a rakománnyal futott kilométer-teljesítménynek az összes kilométer-teljesítményhez viszonyított százalékos aránya az 1995. évi 71,4 százalékról 1998-ban 73,4 százalékra, 1999-ben 74,1 százalékra, 2000-ben pedig 75,3 százalékra emelkedett.

Ezen kívül az utóbbi években a tömegközlekedést használó utasok száma is újra emelkedni kezdett. A helyi tömegközlekedést használó utasok számának 1998-ig tartó csökkenő irányzatát követően az adatok öt egymást követő évben ismét folyamatos növekedést mutatnak. A Szövetségi Statisztikai Hivatal szerint a helyi tömegközlekedéssel utazók száma 1999 óta folyamatosan emelkedik: 1999-ben 0,4 százalékkal; 2000-ben 0,8 százalékkal; 2001-ben 0,8 százalékkal; 2002-ben 0,5 százalékkal, 2003-ban 1,5 százalékkal és 2004-ben 0,9 százalékkal.

Az autómegosztási szolgáltatók országos ernyőszervezete, a CarSharing szerint azon személyek száma, akik autómegosztási ügynökségek tagjai, és akik szolgáltatásait használják, 26 százalékkal nőtt 2000-ben, 22 százalékkal 2001-ben, 8 százalékkal 2002-ben, 15 százalékkal 2003-ban és 10 százalékkal 2004-ben (a növekedés minden esetben az előző évi adattal összehasonlítva értendő).

A környezetvédelmi adóreform hasznos az éghajlat, a környezet, a munkaerőpiac és az innovatív vállalkozások számára is, mivel a reform mérsékli a nagy külső költségű gépkocsi-forgalmat, környezetkímélőbb szállítási módokkal helyettesíti a gépjárművekkel történő szállítást, vala-

mint az alternatív üzemanyagok használatának előmozdítása révén csökkenti az energiafogyasztást és az ehhez kapcsolódó környezetszennyezést. Ezeket a kedvező folyamatokat megbízható keretek kialakításával kell megerősíteni: a megbízható tervezési keretek jelentik az energiatakarékos beruházások egyik kulcselemét, mivel ezek megtérülése több évet vehet igénybe. Egy jelenleg zajló kutatási projekt felméri, hogy melyek azok a technológiák és vállalkozások, amelyek számára hasznot jelent a környezetvédelmi adóreform az energiaköltségek terén elérhető nagyobb megtakarítások, az új energiatakarékos technológiáknak köszönhetően növekvő forgalom és a csökkenő munkaerő-költségek nyomán bővülő foglalkoztatási lehetőségek révén.

Tudományos szigorúsággal vizsgálva a fenti jelenségek nem mindegyike tulajdonítható teljes mértékben a környezetvédelmi adóreformnak, és bizonyos, hogy némelyikük részben a magas olajáraknak is köszönhető. Azonban tekintettel az emberek azon véleményére, hogy az üzemanyagárak emelkedése nagyrészt a környezetvédelmi adóreform következménye (bár 2000-ben például valójában annak csupán egynegyede volt a reformnak tulajdonítható), indokolt lehet az az érvelés, hogy emiatt a környezetvédelmi adóreform vezető személyiségei a fentebb ismertetett környezetvédelmi hozadékot is a maguk érdemének tekintetik. A vélemények tények, és komoly hatást képesek gyakorolni, ami indokolhatja ezt a kissé szemtelen megközelítést. Az üzenet mindenesetre egyértelmű: Az árak számítanak – és ezt a következő módon kell kiterjeszteni: „Az árak és a vélemények/tudatosság számítanak.” Ez minden, amit a piaci alapú módszereknek igazolniuk kell, akár az egyébként megnövekedett árak váltják ki azt, mint ahogyan 2004-ben láthattuk, akár az ökoadó, amelyeket Németországban és más államokban vezettek be.

A németországi környezetvédelmi adóreform kedvező hatásait megerősítette az a tanulmány is, amelyet 2001-ben készített négy kutatóintézet a Német Gazdaságkutató Intézet (DIW) vezetésével³². A közlekedési szektor vonatkozásában a tanulmány megállapította, hogy a szektor széndioxid-kibocsátása 2010-ig 3,84 százalékkal csökken az 1998. évi szinthez képest. Ebben a kérdésben a gazdaságpolitikai tanácsadás hozzájárult a nyilvános vita ésszerűbbé tételéhez, bár ez a tanulmány alapvetően az érdekelt szereplők számára készült. A kormány azonban felhasználta a vizsgálat megállapításait a környezetvédelmi adóreform helyességének alátámasztására. A tanulmány frissített változata³³ – amely immár tartalmazza a környezetvédelmi adóreform utólagos értékelését is, részben empirikus módon, interjúk alapján – kimutatta, hogy a környezetvédelmi adóreform ösztönzői nyomán a lakosság mintegy fele hozott valamilyen intézkedést.

³² Bach, Stefan et al.: The effects of environmental fiscal reform in Germany: a simulation study (*A környezetvédelmi költségvetési reform hatásai Németországban: szimulációs vizsgálat*), in: Energy Policy 30 (2002) 803–811.

³³ Lásd: http://www.bmu.de/files/oeKOlogische_finanzreform/downloads/application/pdf/zeitschrift_umwelt_oeKosteuer.pdf, tanulmányok: <http://www.umweltbundesamt.de/uba-info-medien/oeKosteuer.htm>, sajtóvisszhang: <http://www.ecologic.de/modules.php?name=News&file=article&sid=1252>

6. Következtetések

Az alábbi főbb következtetések vonhatók le:

1. A környezetvédelmi adóreformról folyó nyilvános viták egymást követő hullámai fokozatosan növelték a megvalósítás esélyét. A környezetvédelmi és a költségvetési szempontok közötti érdekazonosság felismerése és tudatosítása hozzájárult a folyamat gyorsításához.
2. Az ipar azonban sikeresen késleltette a környezetvédelmi adóreform, valamint más hatékony piaci alapú eszközök megvalósítását azzal, hogy egyik preferált eszközről a másikra ugrott, és gazdaságpolitikai módszereit a késleltetés érdekében váltogatta.
3. E hozzáállás magyarázata valószínűleg az, hogy amennyiben sikerül a piaci alapú eszközöket, például a környezetvédelmi adóreformot többé-kevésbé tankönyvbe illő formában megvalósítani, az ipar csaknem teljesen a piaci erőktől válik függővé. Ezt ugyan gyakran kívánatosnak minősítik, de persze jobb, ha nem az ember saját vállalatára vonatkozik, hiszen tudjuk, milyen radikális hatékonysággal működik a piac – és így a piaci alapú eszközök is. Ezért a környezetvédelmi adóreform és a kibocsátás-kereskedelem kialakításáról folyó tárgyalások – mint a lobbitevékenység szinte utolsó megmaradt lehetőségei – igen fontosá váltak.
4. A költségvetési mozgatórugó döntően járulhat hozzá ahhoz, hogy a környezetvédelmi adóreform átvészelje a válsághelyzeteket – a környezetvédelmi megállapodások önmagukban nem elegendők. A költségvetési és a környezetvédelmi érdekelt feleknek jobban tudatosítaniuk kell érdekösségüket – és ilyen módon azt, hogy „természetes” szövetségek –, hogy a lehető legjobban kiaknázhassák lehetőségeiket a környezet és a költségvetés érdekében.
5. A gazdaságpolitikai tanácsadás hasznossága nagymértékben függ a politikai folyamat adott szakaszától, az érdekelt résztvevőktől, valamint attól, hogy a tanácsadást milyen módon nyújtják.
6. Nem könnyű általánosítani ezt a folyamatot és feltárni a levonható tanulságokat annak érdekében, hogy segíthessünk más országokat, amelyek szintén a gazdaságpolitikai eszközök javításán dolgoznak. Mindegyik ország esetében eltérő a nemzeti politikai színtér, a prioritások és az érdekelt szereplők köre, s ezen belül bizonyos személyek befolyása, ahogyan azt e tanulmányban a német példán bemutatjuk. Fontos azonban, hogy valóban összehozzák a politikai pártok, a kormányhivatalok, a tudományos kutatóintézetek, az ipar és a környezetvédő civil szervezetek különböző szereplőit külföldi kollégáikkal, hogy kialakíthassanak egy hatékony hálózatot, és biztosíthassák, hogy az érintett felek ugyanazt a „nyelvet” beszéljék. Erről a tapasztalat-átadásról megállapodás született például a Cseh Környezetvédelmi Minisztérium és a Német Környezetvédelmi Minisztérium között 2002-ben. A sikeres módszert más országokra is kiterjesztjük, amelyek közül az első Lengyelország.

7. Irodalom

- Bach, Stefan et al. (DIW): A környezetvédelmi költségvetési reform hatásai Németországban: szimulációs vizsgálat, in: Energy Policy 30 (2002) 803–811.
- BDI: Beurteilung ökologischer Steuerreformvorschläge vor dem Hintergrund des bestehenden Steuersystems, Berlin 1995.
- BDI: A német ipar és kereskedelem nyilatkozata a globális felmelegedés megelőzéséről, Köln, 1995. március
- BDI: A német ipar és kereskedelem módosított és bővített nyilatkozata a globális felmelegedés megelőzéséről, Köln, 1996. március 27.
- Binswanger, Hans Christoph/Nutzinger, Hans G./Frisch, Heinz et al.: Arbeit ohne Umweltzerstörung, Frankfurt/Main 1983.
- BMU: A környezetvédelmi adóreform: bevezetés, folytatás és környezetvédelmi költségvetési reformmá történő továbbfejlesztés, 2004. szeptember, lásd: http://www.bmu.de/files/oekost_en.pdf, közzétéve: 2004. augusztus 30.
- BMU: A Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium sajtóközleménye: A német kabinet megegyezésre jutott a kibocsátás-kereskedelem megkezdésének alapjairól, No. 087/04, Berlin, 2004. március 31., lásd: <http://www.bmu.de/en/800/js/news/pressrelease040331/>, közzétéve: 2004. augusztus 30., és Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium: A Német Szövetségi Köztársaság Nemzeti Kiosztási Terve 2005-2007, Berlin, 2004. március 31.
- BMU/BMWA: A Német Szövetségi Környezetvédelmi, Természetvédelmi és Nukleáris Biztonsági Minisztérium és a Német Szövetségi Gazdasági és Munkügyi Minisztérium közös sajtóközleménye: A szövetségi kormány áttörést ért el a kibocsátás-kereskedelem terén, No. 291/02, Berlin 2002. december 4., <http://www.bmu.de/en/800/js/news/pressrelease021204/>
- BUND: BUND-Analyse des nationalen Zuteilungsplans für den europäischen Emissionshandel (Kabinettsbeschluss vom 31. März 2004 – A BUND elemzése a 2004. március 31-i nemzeti kiosztási tervről), Berlin 2004.
- Bundesministerium des Innern (ed.): Umweltgutachten 1974 des Rates von Sachverständigen für Umweltfragen, Bundestags-Drucksache 7/2802, Bonn 1974, p. XI f.
- CDU-/CSU-Fraktion: "Konzept 2000", Entwurf, 03. Mai 1995.
- Coase, R.H.: A társadalmi költség problémája, in: Journal of Law and Economics. Vol. 3 (1960).
- Deutscher Naturschutzring (DNR): <http://www.foes-ev.de/4fakten/index.html>, itt: 2. Deutschland és „Klare Befürworter der Ökologischen Steuerreform, Aufruf von BUND und DNR von 1998”, közzétéve: 2004. augusztus 30.
- Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW): Ökosteuern – Sackgasse oder Königsweg? Im Auftrag von Greenpeace, Berlin 1994.
- Európai Bizottság: Közlemény a környezetvédelmi megállapodásoknak a Közöségi környezetpolitikája megvalósításának eszközeiként történő alkalmazásáról, COM(96) 561 final, Brüsszel 1996.
- Európai Környezetvédelmi Ügynökség: Környezetvédelmi megállapodások, Kopenhága 1997.
- Fischedick, Manfred u.a.: „Erklärung der deutschen Wirtschaft zur Klimavorsorge“: Königsweg oder Mogelpackung? (A német ipar önkéntes megállapodása – Ideális megoldás vagy szélhámoság?) Wuppertal Papers No. 39, Wuppertal, 1995. július, és Európai Gazdasági Kutatóközpont (ZEW, Klaus Rennings): Tárgyalásos megállapodások a környezetvédelemben: nem szabadpiaci eszközök, Mannheim 1996.
- Görres, Anselm/Ehringhaus, Henner/Weizsäcker, Ernst Ulrich v. (FÖS): Der Weg zur ökologischen Steuerreform - Weniger Umweltbelastung und mehr Beschäftigung. Das Memorandum des Fördervereins Ökologische Steuerreform – FÖS (A környezetvédelmi adóreform felé vezető út – Kevesebb szennyezés és több munkahely. A Német Zöld Költségvetés Szövetség állásfoglalása), München 1994, lásd: <http://www.foes-ev.de>.
- Krebs, Carsten/Reiche, Danyel T./Rocholl, Martin: Die Ökologische Steuerreform. Was sie ist, wie sie funktioniert, was sie uns bringt (A környezetvédelmi adóreform. Mit jelent, hogyan működik, milyen hatásai lesznek), szerkesztette: Deutschen Naturschutzring (DNR), Naturschutzbund (NABU), valamint Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland (BUND), Berlin, Basel, Boston 1998.
- Krebs, Carsten/Reiche, Danyel: Wie die Ökologische Steuerreform beendigt wurde, in: Blätter für deutsche und internationale Politik 7/97, Bonn (dokumentálva: Frankfurter Rundschau, 1997. augusztus 27.)
- Luhmann, Jochen: RWI präsentiert Gegenstudie zur DIW/Greenpeace-Studie (A Rajna-Vesztfáliai Gazdaságkutató Intézet/RWI bemutatja a DIW/Greenpeace tanulmányok ellentmondó vizsgálati eredményeit), in: Wuppertal Bulletin zur Ökologischen Steuerreform, No. 3/1996, p. 12f.
- Lühr, Hans-Peter: Die Abwasserabgabe – Grundlagen und Auswirkungen (A szennyvíz-díj – alapvonalak és hatások), in: WSI-Mitteilungen, 8/1989, p. 432-438, itt: p. 432.
- Meißner, Werner/Hödl, Erich: Auswirkungen der Umweltpolitik auf den Arbeitsmarkt, Bonn 1978.
- Memorandum junger Abgeordneter des Deutschen Bundestages zur Klimakonferenz in Berlin, Juni 1995.
- Rheinisch-Westfälisches Institut für Wirtschaftsforschung (RWI): Regionalwirtschaftliche Wirkung von Steuern und Abgaben auf den Verbrauch von Energie – Das Beispiel NRW, Essen 1996.
- Schlegelmilch, Kai: A környezetvédelmi adóreform tapasztalatai Németországban – történet, tervezés, tapasztalatok, hatások és marketing, in: Applied Research in Environmental Economics (Alkalmazott kutatás a környezetgazdaságtanban), Christoph Böhringer és Andreas Lange (Eds.), ZEW Gazdasági Tanulmányok. Vol. 30, Physica-Verlag, Heidelberg 2005.
- Schlegelmilch, Kai (ed.): Zöld költségvetési reform Európában. Éljenjáró országok. Springer: Heidelberg 1999.
- Schlegelmilch, Kai: Auf zum letzten Gefecht. Wie der BDI mit einer unsachlichen Kampagne gegen Ökosteuern in den Wahlkampf eingreifen will (Miként kívánja a Német Iparszövetség részrehajlóan befolyásolni a választási kampányt?), in: Die ZEIT, 1998. július 2., p. 25.
- Schlegelmilch, Kai: Parteien im Wettstreit. Welche Partei hat die beste Ökologische Steuerreform (ÖSR)?, (Pártok versenyt: Melyik párt rendelkezik a legjobb környezetvédelmi adóreform koncepcióval?) in: ÖkologiePolitik, No. 70, 1995, p. 9f.
- Umwelt- und Prognose Institut (UPI): Ökosteuern als marktwirtschaftliches Instrument – Vorschläge für eine ökologische Steuerreform (Ökoadók mint piaci alapú eszközök – Ajánlások egy környezetvédelmi adóreformhoz), 9. számú UPI Jelentés, Heidelberg 1988.

Fordította: Jenei Zsolt